

УЧЕНИЙ І ДОБА: НЕ РЕАЛІЗОВАНІ СПОВНА НАУКОВІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОФЕСОРА Р. Я. ПИЛИПЧУКА (До проблем вивчення та написання історії Західноукраїнського театру 20–30-х рр. ХХ ст.)

У спогадах аспіранта-здобувача про свого вчителя розкривається незвичний ракурс багатогранної особистості професора Р. Я. Пилипчука. Вони цікаві насамперед тим, що в них ідеться про — вимушено нереалізований — науковий потенціал визначного історика театру. У фокусі — близький професорові міжвоєнний період, писати про який з'явилася можливість лише за часів незалежності України.

Ключові слова: спогади, професор Пилипчук Р. Я., енциклопедист, педагог, написання історії українського театру, переоцінка радянської риторики, історичні міфи, професійні та моральні принципи дослідника, потенціал напрацювань.

В воспоминаниях аспиранта-соискателя о своём учителе раскрывается необычный ракурс многогранной личности профессора Р. Я. Пилипчука. Они интересны прежде всего тем, что в них говорится о — вынужденно нереализованном — научном потенциале выдающегося историка театра. В фокусе — близкий профессору межвоенный период, писать о котором появилась возможность только во время независимости Украины.

Ключевые слова: воспоминания, проф. Пилипчук Р. Я., энциклопедист, педагог, написание истории украинского театра, переоценка советской риторики, исторические мифы, профессиональные и моральные принципы исследователя, потенциал наработок.

Memories of a graduate student-applicant about his teacher reveal an unusual perspective of the multifaceted personality of Professor R. Y. Pylypchuk. They are interesting primarily due to the fact that they disclose the unrealized scientific potential of the prominent historian of the theater. They focus on the Professor's favorite «interwar period», as the opportunity to write about it has appeared only in the independent Ukraine.

Keywords: memories, Professor R. Pylypchuk, lexicographer, teacher, writing the history of Ukrainian theater, reevaluation of Soviet rhetoric, historical myths, professional and ethical principles of the researcher, potential developments.

Вступ [1]

У 2006 році для мене, тоді студента п'ятого курсу, залишалося загадкою, чим я міг зацікавити поважного київського професора, світової слави історика театру Ростислава Ярославовича Пилипчука, який ще раніше — будучи у статусі ректора КНУ театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого — кілька разів читав гостьові лекції для нас, майбутніх театрознавців, у Львові. Можливо, він був одним із небагатьох, хто розумів справжній сенс моїх по-аматорськи наукових «напрацювань» — реставрацію «календаря гастролей»

мандрівних галицьких колективів Український молодий театр «Заграва» 1931–1938 рр. та Український народний театр ім. І. Тобілевича 1928–1938 рр. [2; 3]. Його довіра підкуповувала й надихала, адже сам я усвідомлював цей сенс лише поступово... Професор погоджувався бути науковим керівником мого дисертаційного дослідження «*Західноукраїнський театр 20–30-х рр. ХХ ст.: естетичні трансформації та соціокультурний контекст*» навіть тоді, коли виявилось, що я не аспірант, а лише здобувач КНУ театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. Формальні

академічні відносини: поважний професор versus молодий адепт науки — задавали чіткі прохолодні координати, а справжнє спілкування і розуміння, відтак знайомство з особистістю професора прийшли значно пізніше.

Епізод перший

Уперше Р. Я. Пилипчук проявив якийсь особливий інтерес до того, що я пишу (хоч усі мої рутинні тексти він ретельно переглядав), коли мені довелося взятися за масштабну історію мандрівного Українського театру Івана Когутяка (1920–1939 рр.). До того я вже фактично вів театральну рубрику у «Віснику НТШ» — з легкої руки голови Наукового товариства імені Шевченка Олега Антоновича Купчинського (станом на 2008 рік там було опубліковано 4 мої матеріали [4; 5; 6; 7]). Попередня моя стаття про львівський театр «Цвіркун» — у моїх очах — була маленькою творчою перемогою: чи не вперше львівські історики, мистецтвознавці хвалили мій текст... А професор Р. Я. Пилипчук почав критикувати, прискіпуватися... Коли ж дійшло до робочої читки мого нового матеріалу до «Вісника...», то професор із якоюсь особливою ревністю креслив-шматував його. Майже готова, як мені тоді здавалося, стаття пережила аж чотири редакції, доопрацювання затягнулося понад рік... Тут вочевидь ішлося не лише про незмінну для Р. Пилипчука наукову ввіреність, точність, а й про якийсь особистий інтерес. І лише тоді, коли професор прислав мені світлинку театру І. Когутяка 1920-х рр. [8], коли почав цитувати автобіографію артиста, отриману особисто від нього, стало зрозуміло, що з багатьма з цих людей у 1960-х роках молодий тоді театрознавець зустрічався безпосередньо або листовно підтримував контакт. До того моменту я ще якимось особливо не задумувався, що Р. Я. Пилипчук мав унікальну можливість застати ще живими більшість театральних діячів, про яких я пишу нині... У 2008 році надто виразно відчував я і ревності, і тугу професора водночас: мені, бібліотекареві у незалежній Україні, зараз були доступні колишні спецфонди, відкриті архіви — те, про що він колись лише мріяв у цензуровані радянські часи. На моє зауваження, що наша — бо вона справді стала нашою спільною — стаття перевалила за будь-які встановлені редакцією рамки, мій керівник відповів, що, можливо, й не доведеться вдруге писати про ці колективи, тому треба сказати зараз все. Тим паче, що говорити було про що: керівник Українського окружного театру в Коломиї за німецької окупації, у повоєнні роки заарештований радянською владою, І. Когутяк вочевидь трива-

лий час залишався небажаною постаттю у наукових виданнях. У цьому була сатисфакція Р. Я. Пилипчука-науковця: адже навіть на початку 1990-х у довіднику «Митці України» [9] та багатьох інших виданнях йому не довелося написати про цю «самовіддану людину театру». (За браком часу я не зупиняюся тут детальніше на тому, що в цій невеликій науково-популярній статті принагідно було розвінчано кілька історичних міфів, які вже встигли прижитися в українському театрознавстві [10], — те, з чим професор боровся усе життя (та й принцип «Не довіряти попередникам» — міцно утвердився в мені).

Епізод другий

Вдруге по-новому відкрився — зазвичай дуже офіційний, закритий на ділення особистим — Р. Я. Пилипчук, коли вчив мене працювати на полі енциклопедичному. Довелося мені писати гасла до більш популярного, ніж наукового видання «Енциклопедія Львова» (список митців сформувала музикознавець Оксана Паламарчук), що давало певну свободу стилю, а відтак я цим захопився... Але наштотхнув на глуху стіну класичної школи професора-театрознавця: це стало дуже болісним досвідом, але водночас — бойовим хрещенням, пізнанням справжньої кухні дослідника. Зокрема, написання першого гасла «Карабінович Панас» [11] — заледве на одну сторінку! — розтягнулося на кільканадцять тижнів: Р. Я. Пилипчук примусив мене вивчити адміністративний поділ Поділля кінця XIX ст., з'ясувати історично точні назви інституцій; листуватися з сільськими радами восьми сіл на Вінниччині та Хмельниччині, де гіпотетично міг народитися артист; списатися з живим тоді учнем майстра сцени Василем Губановим... Але остаточно «добив» мене той факт, що професор ніби принагідно прохопився, що особисто спілкувався з П. Карабіновичем у 1960-х роках. Щоправда, колишній в'язень сталінських таборів (реабілітований лише посмертно), людина зі зруйнованою сім'єю (дружина Аполлінарія Барвінок-Карабінович втекла від радянського раю аж у США — відтак була викреслена з вітчизняної офіційної історії), артист тихо доживав свій вік у Чорткові на Тернопільщині, а тому побоявся тоді щось особливе розповідати «хлопцеві з Києва». І лише зараз, через роки і роки, Р. Я. Пилипчук дізнавався від мене невідомі раніше факти нелегкої біографії митця, ніби по-новому відкривав давнього знайомого...

Мабуть, якась нотка вдячності підштовхнула професора зізнатися мені, що в молодості він мріяв писати про міжвоєнний період, збирав матері-

али від живих свідків подій театрального життя 20–30-х рр. ХХ ст., але... не судилося. Більшість сценічних діячів того часу, які виїхали на Захід, стали персонами нон-грата на радянській батьківщині, ті, які залишилися, — були репресовані чи залякані режимом, відтак більше мовчали, боячись висловити ненароком щось крамольне, або ж — як Леся Кривицька — «дозволяли» говорити замість себе, підписуючи своїм іменем ідеологічно підкорювані «спогади» [12; 13; 14]. Саме тому Р. Я. Пилипчукові довелося для дисертаційного дослідження вибрати далекі й не такі небезпечні для радянської системи 1860-ті роки. А яскравий, експериментальний, але ідеологічно «націоналістичний» період все відкладався «на потім», матеріали збиралися «в шухляду»... (Думаю, слід ще раз наголосити, що домашній архів професора нині є неоціненною базою і для написання історії театрів ХХ ст.).

Ще значно пізніше я усвідомив собі, що Р. Я. Пилипчук народився і виростав у надзвичайно багатому на театральні традиції та історичну національну пам'ять середовищі: він учився у тій самій Копичинській гімназії, що й Фавст Лопатинський [15], у якій — за припущенням професора — свого часу коротко викладав і сам Лесь Курбас; спілкувався з людьми, які пам'ятали вистави «Тернопільських театральних вечорів», Державного театру Західної області Української Народної Республіки під проводом Й. Стадника, Українського театру в Тернополі часів німецької окупації; бував у гостях, зокрема, у Ганни Юрчаквої, спілкувався і з її донькою, відомою у міжвоєнній пресі як активна авторка Соня Бей тощо. І про це все у 1960-х роках (та й пізніше) можна було лише мовчати...

Згодом професор залучив мене до написання статей для «Шевченківської енциклопедії» та «Енциклопедії сучасної України», що стало для мене і визнанням, і новим випробуванням: наприклад, готуючи гасло про Ф. Лопатинського [16] (у старому виданні авторства Р. Я. Пилипчука), надзвичайно важко було додати щось нове, свою дослідницьку деталь... Досвідченого історика театру я здивував хіба тим, що відкрив йому режисора «Березоля» Зінаїду Пігулович у ролі першої дружини Ф. Лопатинського... Виявилось, що з нею Р. Я. Пилипчук також не раз розмовляв. Але навіть у 1980-х роках не всі розмови можна було публікувати, тим паче про репресованого артиста...

Повертаючись до «Енциклопедії Львова» (інших несправедливо «забутих» особистостей), слід сказати, що тоді професор розбудив у мені

азарт дослідника-детектива, який по крупинках збирає «досьє». Відчув я тоді й особливу любов мого наукового керівника до цього періоду, до цих людей, значну частину з яких він знав особисто, відтак — власну відповідальність і перед ним, і перед ними. Звісно, було у цьому всьому й моє амбітне бажання довести мій науковий потенціал, якась затятість, упертість, яка дратувала Р. Я. Пилипчука, але, здається, він її поважав. Наприклад, гасло «Софія Орлян» стало каменем спотикання у нашому діалозі з професором: він відкидав її як другорядну артистку, взагалі наполягав на вилученні її зі списку, натомість я до зубів захищав мого «персонажа»... І лише пізніше — у світлі нових фактів (знайдених, щоправда, самим професором) — Р. Я. Пилипчук визнав, що я мав рацію, відстоявши таку визначну артистку.

На завершення енциклопедичної теми коротко згадаю ще про гасло «Амврозій Нижанківський», коли наперекір офіційним даним у довідкових виданнях я встановив нову правдиву дату смерті митця: 1944 рік! Просто спустився у відділ колишнього «спецхрану» і переглянув 1943-й і 1944-й річники газет «Львівські вісті» та «Краківські вісті»... Але чи була така можливість у Р. Я. Пилипчука, коли він публікував матеріали про цього артиста? Думаю, питання риторичне.

Епізод третій

Для сьогоднішніх дослідників — з висоти небаченого раніше доступу до інформації, легкості й мобільності роботи з текстами — виникає велика спокуса засудити й відкинути, написане раніше, так би мовити, «під диктовку комуністичної партії»... Але ж є й небезпека, викидаючи полову, розгубити цінне зерно. Веду до того, що частина наукового спадку Р. Я. Пилипчука сьогодні потребує вдумливо-критичного перепрочитання, особливо тих місць, що стосуються — змушено заклеюваних у радянські часи — експериментальних постановок.

Пишучи про першу в Галичині виставу комедії «Мина Мазало» М. Куліша (1930 р.) у режисурі В. Блавацького, я оминув, навіть побіжно не згадавши, тенденційну статтю Р. Я. Пилипчука — підрозділ «Західноукраїнський театр на шляху до возз'єднання» у колективній монографії «Шляхи і проблеми розвитку українського радянського театру» [17]. Й отут ми особливо гостро зіткнулися на «одній території». Спровоковане відомою багатом із власного досвіду манерою Р. Я. Пилипчука звинувачувати своїх учнів у неуцтві, поверховості, кабінетності дослідження, без аналізу першоджерел (що теоретично мало б підстьобува-

ти до подальшого росту майбутнього дослідника), моє різке огризання, вочевидь, образило тоді професора. На його зауваження, що в огляді бібліографії варто згадати його публікацію, я відповів, що тут і цитувати нема чого, адже факти завідомо перекручені, оцінки фальшиві і т. ін. І тут мій науковий керівник вихлюпнув цілу обойму емоцій, в яких відчувалися гіркота і бажання достукатися до молодого покоління, мовляв, не судить покwapно, ви не жили у «ті часи», треба ж розуміти, що дослідник не мав вибору: або взагалі замовчувати неугодних радянській владі діячів мистецтва, або ж бодай у такій завульованій формі оприсутнити їх в історії національного театру (хто мудрий — зрозуміє, відчитає потрібну інформацію).

Перетравивши за кілька днів цю розмову, я спробував зрозуміти. Моя оцінка у статті набрала такої кінцевої форми: *«Зрозуміло, що саме ці “масні” інвективи пізніше рясно цитувалися у виданій в 1961 році книжці про західноукраїнське театральне життя “Тернистим шляхом” [18, 79–80] та у колективній монографії 1970 року “Шляхи і проблеми розвитку українського радянського театру” (підрозділ “Західноукраїнський театр на шляху до возз’єднання”). З перспективи сьогодення авторів Л. Мельничук-Лучко (книжка) чи Р. Пилипчука (підрозділ) важко запідозрити у тенденційності, швидше можна розгледіти “езопову мову”, вміння сказати про справді видатне явище поміж рядків ритуального радянського пейоративу» [19, 236].*

Професор Р. Я. Пилипчук передзвонив і подякував за розуміння, він ще раз пояснював, чому подав завідомо неправдиві факти, чому писав так чи так... Я розумів у той момент, що це йому справді боліло стільки літ і що такі короткі пасажі у сучасних дослідників — це його «реабілітація» перед самим собою, перед складним минулим історика театру, затиснутого у прокрустові рамки радянської історіографії.

Можливо, саме тому Р. Я. Пилипчук так мало виділяв часу своїй монографії, левову частку себе присвячуючи редакторській та науково-педагогічній роботі, намагаючись бути присутнім майже у всіх сучасних довідкових виданнях, що стосуються національного театру та культури, видаючи театрознавчі томи «Наукових записок НТШ», публікуючи документи міжвоєнної доби — «Щоденник Шведівни» чи листи Ганни Совачевої. У такі моменти здавалося, що робота учнів для професора важливіша, ніж реалізація власних напрацювань (а особливо, коли йшлося про дослідження за-

боронених раніше тем, явищ, персоналій). Вочевидь, це була спроба надолужити — компенсувати відібране, нереалізоване... Водночас це було його намаганням запобігти «поверховій націоналізації» новітнього театрознавства, не дати йому піти шляхом мінімального опору, захопившись модними тенденціями, загубити перевірений історією джерелознавчий принцип.

Даниною науковим планам-мріям молодості стало і нове видання основних публікацій визначного історика галицького театру Степана Чарнецького і, зокрема, головної його праці «Нарис історії українського театру в Галичині» [20]. Після кастрованого радянською цензурою видання [21] і кількох поспішних (відтак надто спрощених) перевидань за часів незалежності справою честі для Р. Я. Пилипчука було повернути у науковий обіг добре ім’я відомого історика і критика українського театру (хоч цей проєкт вдалося реалізувати лише частково [22]).

На завершення слід все-таки ствердити, що, попри перешкоди у часи несвободи слова, надмірну адміністративну, редакторську зайнятість та проблеми зі здоров’ям, за відновленої незалежності Р. Я. Пилипчук — своїми чи руками його учнів — зумів вибудувати струнку парадигму вивчення та написання історії українського театру у всій його нерозривній єдності, не наділяючи ярликами «східно»- чи «західноукраїнський». Звісно, одній людині не під силу про все написати, проте вчений чітко розставив акценти, даючи можливість іншим продовжити розпочате — в координатах не постколоніальної, а вільної національної науки.

Post scriptum

І «під завісу», з вашого дозволу, хочу розповісти сон, який наснився мені нещодавно, коли пані Майя Гарбузюк попросила сформулювати тему мого виступу на нашій конференції. Прошу вибачення за цей ліричний відступ, але гадаю, що він пасуватиме до формату нинішньої зустрічі.

Отже, сниться мені ніби внутрішнє подвір’я Львівського інституту банківської справи, у якому ми колись зустрічалися з Р. Я. Пилипчуком, сниться професор — його бачу впівока, ми просто повільно йдемо двориком, він — як завжди — читає мені якісь нотації... і раптом каже: «Подивіться!» — Під ногами на місці вилущеної тротуарної плитки, якою вимощене подвір’я, бачу на сирій землі розсипане полузане соняшникове насіння... але — о фантастика! — рясно попарошене. «Погляньте, — каже Ростислав Ярославович, — його ж посмажили, полушили, а воно он які паростки пускає!..» Потім професор повертає ліворуч —

у якусь темну низьку браму-арку (як в Українській домівці у Відні — я швидше відчуваю, ніж бачу, що там, углибині, сходи піднімаються вгору), махає на прощання рукою, мовляв, біжить до своїх справ... Я ж відрухово правою рукою спираюся на одвірок, нагинаю голову, заглядаючи у цей коридор-погреб, і вже з відстані гукаю: «До побачення! І... дякую, пане професоре!» На цьому сон обривається...

Але не обривається метафора: творче насіння, посіяне Р. Я. Пилипчуком, справді досі пускає паростки і росте по всій Україні.

Література

1. Публікований текст — доповідь, підготована для виступу на вечорі пам'яті професора Ростислава Ярославовича Пилипчука, що відбувся в Києві у травні 2016 р.
2. Лаврентій Р. Український Народний театр ім. І. Тобілевича. До творчого портрета / Р. Лаврентій // Просценіум : Театрознавчий журнал. — Львів, 2001. — № 1. — С. 67–73 ; [Продовження]. — 2002. — № 3 (4). — С. 105–108.
3. Лаврентій Р. Український Молодий Театр «Заграда». (Деякі штрихи до творчого портрету) / Р. Лаврентій // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. — Львів, 2002. — Вип. 2. — С. 304–325.
4. Лаврентій Р. Український Народний Театр «Промінь» Миколи Комаровського / Р. Лаврентій // Вісник НТШ : Інформаційне видання Світової Ради Наукових товариств ім. Шевченка. — 2006. — № 36. — С. 33–36.
5. Лаврентій Р. «Наддніпрянський театр» Теодори Руденко / Р. Лаврентій // Вісник НТШ : Інформаційне видання Світової Ради Наукових товариств ім. Шевченка. — 2007. — № 37. — С. 21–22.
6. Лаврентій Р. Українська театральна Галичина 1931–1932 рр.: естетично-політичні дилеми / Р. Лаврентій // Вісник НТШ : Інформаційне видання Світової Ради Наукових товариств ім. Шевченка. — 2007. — № 38 (осінь-зима). — С. 32–34.
7. Лаврентій Р. Львівський український театр-ревію «Цвіркун» (30-ті роки ХХ ст.) / Р. Лаврентій // Вісник НТШ : Інформаційне видання Світової Ради Наукових товариств ім. Шевченка. — 2008. — № 40 (осінь-зима). — С. 25–27.
8. Репродукція фотографії, зроблена 1964 року для Р. Я. Пилипчука з оригіналів, які зберігалися у колишньої артистки театру Софії Прокопівни Токар (м. Делятин, Івано-Франківська обл.).

9. Митці України : енцикл. довідник / за ред. А. В. Кудрицького. — Київ : «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. — 848 с.

10. Зокрема, піддана сумніву пострадянська киевоцентрична схема історії національного театру; показана дифузія східноукраїнських та західноукраїнських сценічних сил; спростовано те, що у 1920 р. І. Когутяк нібито перейняв трупу від самого М. Садовського.

11. Лаврентій Р. Карабіневич Панас / Р. Лаврентій // Енциклопедія Львова ; під ред. Б. Кудрицького. — Львів : Літопис, 2010. — Т. 3 : К. — С. 99–100.

12. Кривицька Л. На службі народного театру / Л. Кривицька. — Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1954. — 52 с.

13. Кривицька Л. Повість про моє життя. Спогади артистки / Л. Кривицька. — К. : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. — 104 с.

14. Кривицька Л. Повість про моє життя. Спогади артистки / Леся Кривицька ; літературний запис Б. Кордіані. — 2-е вид., доп. і випр. — К. : Мистецтво, 1965. — 183 с.

15. До речі, з легкої руки Р. Я. Пилипчука я знайшов в ЦДІА України у м. Львові «табелю» з оцінками майбутнього артиста і режисера.

16. Лаврентій Р. Лопатинський Фавст Львович / Роман Лаврентій // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. — Т. 3: І–Л. — НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. — К., 2013. — С. 841.

17. [Пилипчук Р. Я.] Західноукраїнський театр на шляху до возз'єднання // Шляхи і проблеми розвитку українського радянського театру. — К. : Мистецтво, 1970. — С. 151–164.

18. Мельничук-Лучко Л. Тернистим шляхом. З історії західноукраїнського театру / Л. Т. Мельничук-Лучко. — Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1961. — 116 с.

19. Лаврентій Р. Новаторська вистава «Мина Мазало» Миколи Куліша на сцені Українського народного театру ім. Івана Тобілевича у Станіславові (1930 рік, режисер В. Блавацький) / Роман Лаврентій // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. — Львів, 2013. — Вип. 13. — С. 227–243.

20. Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині / Стефан Чарнецький. — Львів, 1934. — 253 с.

21. Чарнецький С. Вибране / [Підготовка текстів і вступна стаття П. Ящука] / С. Чарнецький. — Львів : Книж.-журн. вид-во, 1959. — 203 с.

22. Чарнецький С. Історія українського театру в Галичині. Нариси, статті, матеріали / Степан Чарнецький. — Львів, 2014. — 584 с., 106 с. іл.